

PATRICE GUENIFFEY

A biográfia a megújuló politikatörténetben¹

A politikatörténet-írásban mélyreható változások indultak el az utóbbi húsz évben. A fejlődés mindenekelőtt az *esemény*, a határhelyzet és az *egyén* előtérbe kerülését érinti a hosszú időtartammal, a lassú, egyéni életpályánál és generációs léptéknél nagyobb ívű fejlődéssel, valamint a társadalmi csoportok vizsgálatával szemben. Más szóval, a történelmi indetermináció bizonyítékai dominálnak a történelmi szükségszerűség felfogása felett. A pillanatnyi cselekmény vizsgálata éppúgy, mint az individuum fókuszba állítása teljességgel alkalmas a nyitott történetíráásra, a történelmi változásban megnyilvánuló egyéni akaratok, választások, akciók alaposabb számbavételére.

Vajon felfoghatjuk oly módon a történetírában zajló változásokat, mint *visszatérést* egy-fajta régebbi, de elfelejtett történetíráshoz? Tulajdonképpen egy *törésről* van szó: szakításról a történelmi szükségszerűség gondolatával – egyúttal előidéző az elbeszélés műfajának hanyatlását –, amely egykor uralta és hosszú távra konzerválta a történetírást, s mint a politikatörténet mindig, szilárdan ellenállt a társadalomtudományok hatásának. A törés különösen tiszta formában mutatkozik a francia forradalom kutatásának területén, ahol az elbeszélés formája a mai napig elkötelezett maradt a marxista történetírás szükségszerűségre támaszkodó diskurzusának: az irányított, teleologikus elbeszélésnek és az esemény ellentmondások leleplezését feltételező elbeszélő-rekonstrukciójának. A tradicionális történeti elbeszélés leváltása a problémaközpontú, egyben az esztétikát *[histoire intellectuelle]* súlyát is növelő történetírással mély szakadást idézett elő a francia forradalom történeti kutatásában.² A törés – avval, hogy egyidejűleg előtérbe helyezte a politikatörténetet a történettudomány területén, ugyanakkor csökkentette a gazdaságtörténet és a társadalomtörténet súlyát – messze túllépte saját határait.

A történész figyelem egyénközpontúságának másik jele a biográfia műfajának újból felfedeztet méltósága. Az életrajz virágzása a politika és az egyén rehabilitációjáról tanúskodik. A biográfia műfaja, a politikatörténet mintájára, szakított a korábban privilegizált, szükségszerűséget és kollektivitást hangsúlyozó szemlélettel. Amíg azonban a politikatörténet esetében a fordulat együtt járt a módszer megújulásával, azaz az esemény helyett a problémák előtérbe helyezésével – visszanyúlva a politikai filozófia vagy a jogtudomány erőforrásaihoz –, addig a biográfia visszatérése sajátos érdeklődést tükröz. A biográfia esetében ugyanis a történet kevésbé nyilvánvalóan követte bármifajta metodológiai fejlődés, sőt inkább egyfajta „régimódi történelem” visszatéréséről beszélhetünk. A biográfia e sajátos helyzete egyszerre fejeződik ki a történészek műfaj iránti vonzódásában (hiszen megvilágítja az egyén törté-

¹ A szerző a párizsi Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales társadalomtudományi doktoriskola Centre de recherches politiques Raymond Aron [Raymond Aron politikatörténeti kutatási központ] tanszékének munkatársa. Tanulmánya elhangzott az MSH-CNRS által rendezett „Politika a modern államban” című konferencián (Párizs, 1998. október 25-30.). A szerző a szöveget személyes kérésre bocsátotta rendelkezésre, amelyet ezúton is köszönök. Egyúttal köszönöm Deák Ágnesnek és Szekeres Andrásnak a fordításban nyújtott segítségüket. (A fordító jegyzete.)

² François Furet munkái nagymértékben hozzájárultak a francia forradalomról szóló, különösen az általános politikatörténetet érintő tanulmányok megújulásához: vö. *Penser la Révolution française*. Paris, Gallimard, 1978. (magyarul: Gondoljuk újra a francia forradalmat. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1994.) és összegyűjtött esszéit a *L'Atelier de l'histoire* kötetben (Paris, Flammarion, 1982.).

nelmi szerepét) és bizalmatlanságában, miután megkövetelné a saját történelmi nézőponttal való teljes szakítást (hiszen a biográfia műfaja inkább szolgálja a rekonstrukciót és az elbeszélést, mint az interpretációt és a problémafelvetést).

Raymond Queneau szerint eljön majd az idő, „amikor képesek leszünk szembesülni egy ember életével a történelmi eseménytől való teljes elvonatkoztatással is”.³ Ez a megjegyzés persze a regény és nem a történelmi életrajz műfajára vonatkozik, ám jól kifejezi a biográfia műfajában régóta uralkodó, az egyént határtalan szuverenitásban megragadó szemléletet: a mindenfajta törvénnyel vagy társadalmi normával szemben döntéseiben és cselekedeteiben lényegében szabad ember szemléletét. E tradicionális elképzelés nem tűnt el; jelenlétéről új keletű biográfiák sokasága tanúskodik, Jean Tulard *Fouché*-életrajzától Hélène d'Encausse *Lenin*-életrajzáig.⁴ Nagy monográfiák, néha mesterművek születtek e munkákból: gondoljunk csak Stefan Zweig második világháború előtti *Fouché*-, *Marie-Antoinette*- és *Balzac*-életrajzára⁵ vagy Jacques Bainville *Napoleon*-biográfiájára.⁶ Később, 1945 és 1980 között a biográfia hanyatlásnak indult, ami a született művek számában éppúgy megmutatkozott, mint a műfaj szellemi méltóságának csökkenésében. Ezzel párhuzamosan e folyamat jelentkezett a társadalomtudományok területén is, amelyeknek az 1970-es évek közepén kezdődő válsága az 1980-as évek elejére maga után vonta egy korábban féltetolt műfaj, a „kicsi történelem” [*petite histoire*] újjászületését. Ennek reneszánsza Franciaországban 1983-ra datálható, amikor is megjelent Paul Murray Kendall XI. Lajosról szóló könyvének fordítása.⁷

A társadalomtudományok hosszan tartó hegemoniája a marxizmus és a pszichoanalízis kettős elvi pillérére nyugodott. Emellett támaszt talált abban a tudományok összességét jellemző közös elvben, amely elismeri a diskurzus és a gyakorlat torzításait, azt, hogy a megismerés szükségszerűen misztifikált. A társadalomtudomány a demisztifikáció és a „kritikai leleplezés” jelszavával meghirdette a valóság megismerésének célját: a szereplők beszélnek és cselekszenek, cinnélfogva a történelmi munka végső célja – éppúgy, mint a szociológusé és az antropológusé – önmagában megérteni azt, *aki* beszél, és azt, *aki* cselekszik; megérteni az egyént uraló, kívülről ható „cselekedeteket”; megérteni az akaratlant vagy a beszédet, amely belülről „cselekszik”.⁸ Ennek eredménye: az egyén tartós visszahúzódása autonómiájába; az egyén létszervező képessége; a személytelen akaratra (amely különösen lényeges Michel Foucault-nál) és a determinált struktúrákra irányuló különös figyelem; egyfelől a hosszú időtartam (szemben a pillanatnyi történelemmel), másfelől a névtelen tömeg (szemben a történelem kiemelt szereplőivel: királyokkal, tábornokokkal, művészekkel) előtérbe állítása a történelmi tanulmányok területén, vagyis inkább a szükségszerűség, mint a cselekvés szabadságának elismerése.⁹

E modell, különféle tényezők hatására, az 1970-es évek közepén válságos helyzetbe került, majd az 1980-as években a kóma állapotába esett. Legerőteljesebben a marxizmus és a pszichoanalízis, vagyis a determinista gondolkodás krízise érintette, amely ostorként sújtott

³ Queneau, Raymond: *L'Histoire dans le roman* (1945). Idézi: Levi, Giovanni: *Les usages de la biographie*. Annales E. S. C., 1989. (a továbbiakban: Levi) 1325.

⁴ Az életrajzok a Fayard Kiadó gondozásában jelentek meg 1998-ban.

⁵ Zweig, Stefan: *Joseph Fouché* (francia fordításban). Paris, Grasset, 1991.; Zweig, Stefan: *Marie-Antoinette* (francia fordításban). Paris, Grasset, 1983.; Zweig, Stefan: *Balzac, le roman sa vie* (francia fordításban). Paris, Fayard, 1983.

⁶ Bainville, Jacques: *Napoleon* [1931]. Paris, Fayard, 1983.

⁷ Kendall, Paul Murray: *Louis XI* (francia fordításban). Paris, Fayard, 1983.

⁸ Vö. Gauchet, Marcel: *Changement de paradigme en sciences sociales?* In: Simonin, Anne – Clastres, Hélène: *Les idées en France 1945-1988. Une chronologie*. Paris, Gallimard, 1989. (a továbbiakban: Gauchet) 472-480.

⁹ Nora, Pierre: *Le Retour de l'événement*. In: Le Goff, Jacques – Nora, Pierre: *Faire de l'histoire. Nouveaux problèmes*. Paris, Gallimard, 1974. 210-228.

végig a társadalomtudományokon, különösen az etnológián és a szociológián, mely tudományágak az 1960-as években még uralkodó szerepet játszottak. A válság mélyreható jellegét, legalábbis Franciaországban, egy előre nem látható esemény jelezte és erősítette: a társadalomtudományok legalapvetőbb mestereinek – Roland Barthes, Jacques Lacan, Louis Althusser és Michel Foucault – tragikus eltűnése, illetve gondolkodásmódjuk átalakulása, ami bizonyára felgyorsította a fent említett interpretációs modell széthullását. Mindehhez hozzáfűzhetünk még egy harmadik tényezőt: a kommunizmus válságát, majd összeomlását, amely lerombolva a szocializmus mint történeti szükségszerűség ideáját, visszaadta a jövő történelme számára a nyitottságot és az indetermináltságot.

A válság következtében egyrészt átalakult a tudományágak belső hierarchiája, előtérbe helyezve az „indetermináció tudományát”, ami lényegénél fogva a történelem. Másrészt átalakult maga a történetírás. Egyfelől hanyatlásnak indult a struktúrák tanulmányozására összpontosító társadalomtörténet, míg előtérbe került az eseményekre, töresekre, esetleges-ségre koncentráló, és az eszmék, jogi kategóriák, egy adott időszak politikai kultúráját meghatározó tényezőkre figyelmet fordító politikatörténet. Másfelől a válságból a biográfia műfaja is profitált, miután maga is megerősítést nyert mint a történeti jövő képlekeny és nyitott karaktere általános rehabilitációjának szimbóluma és a „világos és meggondolt cselekvésről”¹⁰ való vizsgálódás kiemelt területe.

A biográfia reneszánsza biztos tanújele az egyén központi szerepéhez, az individuumhoz való visszatérésnek,¹¹ amely a tömegek, a kényszerpályák és a szükségszerűség divatjának évtizedei után következett be. Jelzi az akarat, a választás és a véletlen történelmi változásban játszott súlyának újrafelfedezését. Mélyebben pedig kétségkívül a jelenkori társadalomfejlődés lenyomata, amelyben az egyén vált a legmagasabb rendű értéké – igazából az egyetlen értéké –, s amelyben minden egyén önálló univerzumként látja magát és gondolkodik magáról, illetve a többi egyénről. Ebben a kontextusban a biográfia nyilvánvalóan különlegesen fontos tercp.¹² Ha a műfaj említett okok miatt bekövetkezett, visszahódított kiváltságos helyzete egészséges fordulatot is jelez, a fejlődés nem mentes a káros következményektől sem. Manapság biográfiák tömegével találkozhatunk, melyek közül sok laposnak és kiábrándítónak bizonyul: egyszerűen visszatérnek a korábbi szűklátókörű, a vizsgált személyt túlzottan középpontba állító módszerhez; közönyösek a megértés iránt, amit az elbeszéléssel kompenzálnak; rejtett eszméjük az életrajzíró kiváltsága a történeti ítélet kimondására. Claude Arnaud azzal a kiegészítéssel fogadta a „szétesett, rendezetlen, csak a tények, az emberek és eredetük iránt érdeklődő szemlélet megszületését”, hogy nem érdemes sajnálnunk sem mestereiket, sem a végkövetkeztetést még az elemzés előtt megadó interpretációs rendszereiket.¹³ Hasonló érzésekkel tekinthetünk a marxizmus vagy a pszichoanalízis interpretációs és elemzési módszerének hanyatlására is, hozzátevé ugyanakkor, hogy a módszerek alkalmazói lemondtak a történelemnek mint a múlt megértésének műveléséről, s az életrajzot a múlt egyszerű helyreállítására [*restitution*] használják. Számos biográfia esett ennek áldozatul, amelyek csupán a véletlen folytán tartoznak a történelem műfajához. Emellett még egy szokatlan vonással bírnak, amely teljesen ismeretlen a hagyományos, hírnevére adó biográfia számára: ez pedig meggyőződésük, hogy egy egyén élete, különösen annak „apró rejtelmec” értelmezési kódokat adnak egy-egy művészeti vagy politikai gondolat vagy alkotás eszméiségének megértéséhez.

A biográfia valójában a legenda ellensége. Szemben áll a hagiográfiával, sőt az igazán jó életrajz lemond a tisztelettudó megközelítés alkalmazásáról. A hírnévvel szembeni tisztelet-

¹⁰ Gauchet 474.

¹¹ Arnaud, Claude: *Le Retour de la biographie: d'un tabou à l'autre*. *Le Débat*, 1989. 54. sz. (a továbbiakban: Arnaud) 42.

¹² Arnaud 43.

¹³ Arnaud 43.

lenségével a biográfia kritikai eszközzé erősödött.¹⁴ Szerepe kiterjed egy életút kevésbé nyilvános aspektusainak, különösen a közéletben kinyilvánított eszméktől elkülönülő magánélet felfedezésére is. Részben az *eszmék társadalomtörténetét* reprezentálja, amelynek az uralmát nagyon gyakran a személyiség kultuszával igazolják, feltételezve a személyiség, az elvek és az elkötelezettség közötti kapcsolatot. A példák bőségesek, s nem árt tudnunk, hány visszataszító páros létezik, mint Simone de Beauvoir – aki hidegvérrel magasztalta a szovjet terrort azzal, hogy jogosnak minősítette az „ellenzék” fizikai likvidálását („fenntartani egy végtelen embertömeg sorsának javításáért fáradó rezsimet”¹⁵) – és Jean-Paul Sartre kettőse.¹⁶ Éppígy Mao orvosának visszaemlékezései nemcsak mehökkentő tanúvallomások a diktátor személyéről, hanem egyben jelentősen hozzájárulnak a maoizmus, s általában a forradalmi rendszerek történetének megismeréséhez.¹⁷ Az említett példánál kevésbé ellenszenves személy, Robespierre is képezheti hasonló vizsgálat tárgyát: a neki tulajdonított „megvesztegethetetlenség” imázsa, más szóval a magánember és a közember teljes megkülönböztetésének megszüntetése egy határtalan ambíció maszkja, amely határozottan politikai célból született. Ez nem annyira Robespierre még ma is élő hírnevének lerombolását jelenti, mint inkább hozzájárulást a forradalmár demisztifikálásához: a megvesztegethetetlenség valójában a tisztaság és a forradalmi ártatlanság mítoszának alappillére.

Fordítva viszont óvakodnunk kell attól, hogy aránytalanul nagy értéket tulajdonítsunk magyarázatunkban bármely egyéni létnek, különösen a magánéletnek. Ily módon például Rousseau filozófiájának értékelését el kell választanunk Rousseau életétől,¹⁸ s Nietzsche gondolatait függetlenítenünk kell örültségétől.¹⁹ Az életmű vagy a tett ugyanis, az csetek többségében, nem tekinthető szimptomának. A hóhérok nem szörnyetegek. Az életmű tünetként való leegyszerűsítő felfogása a pszichoanalízistől örökölt sablon, amelyet Sartre Flaubertnek szentelt, a *Család félkegyelműje* [*L'Idiot de la famille*] című groteszk könyve jól illusztrál: a pénztelenség nem árul el semmit Balzac munkásságáról, ahogy az alkoholizmus sem Faulkner műveiről, s hasonló észrevételt tehetünk a 20. század legbűnösebb politikai szereplőivel kapcsolatban is, Lenintől és Sztálintól kezdve Hitlerig és Pol Potig. „Az alsóbbrendűből ugyanis nem következethetünk a felsőbbrendűre”,²⁰ akár magasztos (Balzac), akár bűnös (Hitler) személyről van szó a „felsőbbrendű” esetében. A biográfia, amennyiben összes aspektusában rekonstruál egy életet, döntő módon hozzájárulhat egy művészi vagy politikai életpálya interpretációjához. De önmagában soha nem teszi lehetővé az interpretációt, ha csak nem kapcsolódik hozzá egy kifejezetten csak eszme- vagy életműtanulmány együttese.

A biográfia újjáéledésének olyan crós a sodrása, hogy minden történelmet megérint, még azokat is, akikről képzettségük és meggyőződésük alapján úgy vélhetjük, hogy a leginkább elkötelezettek a hosszú időtartam, a névtelen és csendes fejlődések, az anyagi struktúrák tanulmányozásának. Kétségtelen, hogy ezt ők maguk néha elhallgatják. Nyilvánvalóan ez

¹⁴ E gyakran „botrányos” műfaj alkalmazása lényegében angolszász jellegű. A ritka francia példák közül lásd Paul-Lévy, Françoise: Karl Marx, histoire d'un bourgeois allemande. Paris, Grasset, 1976.

¹⁵ Beauvoir, Simone de: Pour une morale de l'ambiguïté (1946-1947). Idézi: Rigoulot, Pierre – Yannakakis, Ilios: Un pavé dans l'Histoire. Le débat français sur Le livre noir du communisme. Paris, Robert Laffont, 1998. 21.

¹⁶ Jean-Paul Sartre és Simone de Beauvoir levelezése esetleges biográfiájuk vázát alkotja. Vö. Sartre, Jean-Paul: Lettres au Castor. Paris, Gallimard, 1983. 2. köt.; Beauvoir, Simone de: Lettres à Sartre (1930-1963). Paris, Gallimard, 1990. 2. köt.

¹⁷ Zhisui, Li Dr.: La Vie privée du Président Mao (francia fordítás). Paris, Plon, 1994.

¹⁸ Vö. Arthur M. Meltzer megjegyzései: The Natural Goodness of Man. On the System of Rousseau's Thought. Chicago-London, The University of Chicago Press, 1990. 1-12.

¹⁹ Podach, E. F.: L'Effondrement de Nietzsche (francia fordítás). Paris, Gallimard, 1931. A tanulmány, amely egyáltalán nem tárgyalja a nietzschei filozófiát, biográfiai szempontból érdekes.

²⁰ Vö. Bloom, Allan: L'Amour et l'amitié (francia fordítás). Paris, Édition de Fallois, 1996. 9-32.

a helyzet a francia forradalom utolsó kommunista historiográfusaként számon tartott Michel Vovelle esetében is, illetve kisebb mértékben magánál Giovanni Levinél is.²¹ Ám ők nem a történetírói munka – annak előfeltevései és módszerei – átértékelésének eszközeként magasztalják a biográfia módszerét, hanem mint a társadalomtudomány 1960-as években diadalútját járó determinista posztulátumának mentőövére tekintenek rá. Elvetve az egy életutat saját korába visszahelyező és értelmező hagyományos életrajzot, az egyéni életutak kvantitatív vagy szeriális feldolgozását ajánlják, amelynek célja igazolni a társadalmi normák kényszerítő erejére vonatkozó relatív hipotézisek érvényességét. Ebben az „újfajta használatban” a biográfia másodlagos szerepet tölt be. A cél inkább az életút visszahelyezése a szükségszerűségbe, s nem az emberi cselekvés szabadsága felőli értékelése. Ebből adódóan a biográfia illetően felhasználása a „kisebbségi”, a „rejtett” dolgokra figyel, ellentétben a természetszerűen kedvelt „nagyok”, a királyok, zsenik és hírességek bemutatásával. A biográfia felmagasztalja a különösét és a szabad döntést; kvantitatív használata viszont a szükségszerűség hatalmát szereti mérgetni.

A történetírók többsége – gondoljunk csak Jacques Le Goff Szent Lajosról írt új biográfiájára²² – nem osztja ezeket a hátsó gondolatokat. Példaként lássuk, mit ír Bernard Guenée négy késő középkori főpap életútjának szentelt könyvének bevezetőjében:

„Úgy tűnik, a struktúrák tanulmányozása pótolhatatlan. Feltárja egy csodálatos összefüggés múltját, de ezt túl egyszerűen ábrázolja. A biográfián keresztül viszont rápillanthatunk a dolgok nyomasztó összetettségére. A struktúrák tanulmányozása túlságosan nagy szerepet juttat a szükségszerűségnek, egy életrajz nagyobb teret engedhet a véletlen, az esemény számára.”²³

Ezek a megjegyzések mindenekelőtt arról a zsákutcs gondolkodásmódról tanúskodnak, ahová a struktúrák esemény feletti primátusának elfogadása vezet. Valójában a determinista hipotézis, amely a szükségszerűség és az öntudatlanság béklyójába köti az egyéni megnyilvánulást és a cselekvést, megakadályozza a történelmi változás magyarázatát. Ha az emberek a saját koruk által meghatározott normák foglyai, akkor hogyan követi egyik korszak a másikat?²⁴ Ez olyan logikai ellentmondás, amelytől csupán fiktív úton szabadulhatunk meg, egy fordulattal, azt feltételezve, hogy az emberek megváltoznak az őket teljes egészében kényszerítő normarendszerrel együtt. Mindez még nem jelent visszatérést a saját korának normái tekintetében teljesen felszabadított, korlátlan szuverenitását egyén korábbi dogmájához. Mindemellett el kell ismernünk, hogy a társadalmi változás a társadalmi szereplők műve, s nem egy személytelen folyamat eredménye. Közkeletű megfogalmazásban az emberek azok, akik a történelmet csinálják, az emberek, akiknek a cselekvési szabadsága nem kevésbé valós, noha nem abszolút vagy korlátlan. Valós, de relatív: épp ezért napjainkban a biográfia nem állhat a műfaj tradicionális formájához való egyszerű visszatérésben.

Keith Baker egy, a 18. század második felének francia politikai kultúráját leíró tanulmányában igen pontosan definiálta, mit érthetünk e relatív szabadságon.²⁵ Annak elismerése, hogy az emberi cselekvés minden korszakban adott keretek között zajlik – nevezetesen, amelyek rögzítik a kimondott és a megtett dolgok legitimitásának feltételeit –, egyáltalán nem jelenti a cselekvés szabadságának tagadását, csupán határainak a kijelölését. Amennyiben valóban léteznek normák, a tévedés abban áll, ha létezésükből egy általuk alkotott koherens és megmerevedett ideára következtetünk. E normák ellentmondásos és fejlődő együtttest

²¹ Vovelle, Michelle: *De la biographie à l'étude de cas*. In: *Problèmes et méthodes de la biographie*. Paris, 1985.; Levi idézett munkája.

²² Le Goff, Jacques: Saint Louis. Paris, Gallimard, 1996. (a továbbiakban: Le Goff 1996.)

²³ Guenée, Bernard: *Entre l'Église et l'État. Quatre vies de prélats français à la fin du Moyen Âge*. Paris, Gallimard, 1987.

²⁴ Erről lásd Levi 1333.

²⁵ Baker, Keith Michael: *Au tribunal de l'opinion. Essais sur l'imaginaire politique au XVIIIe siècle* (francia fordítás). Paris, Payot, 1993. 16-17. (a továbbiakban: Baker)

formálnak, amelynek fejlődése nem absztrakt és nem személytelen. Épp ellenkezőleg, konkrét, személyes és emberi: maguk a szereplők azok, akik létrehozzák a szabályokat, illetve lerombolják azokat újabbak kimunkálása érdekében.²⁶

A fentebbi állítások igazolására a Keith Baker által tanulmányozott politikai kultúrából és diskurzusból hozhatunk példát. A *politika* – írja – „cselekvés, amelyen keresztül az egyének és a közösségek megnyilvánulnak, tárgyalnak, alkalmazkodnak és tiszteletben tartják az egymással és mindenkiel szemben megfogalmazott konkurens kifogásokat és követeléseket”; következésképpen a *politikai kultúra* „diskurzusok és szimbolikus gyakorlatok együttese, melyeken keresztül kifejezzük akaratainkat”. A politikának a nyelvészeti megközelítése két dolgot hangsúlyoz, amelyek minden szervezett rendszerben irányítják a diskurzusok létrejöttét. Az első elem azon normák együttese, amelyek meghatározzák egy adott diskurzus legitimitását vagy illegitimitását azon közös értékek tekintetében, amelyek megalapozzák a kollektivitáshoz való tartozást. A második hangsúlyos elem „az intézmények szerkezetében és az eljárások erejében áll, melyek eldöntik a vitákat, autoritást gyakorolnak az akaratok felett, és amelyek végrehajtják a kényszerítő döntéseket”.²⁷ Ez a két elem megszorítólag definiálja a diskurzusok és egy szervezett politikai rendszeren belül a szereplők által kölcsönösen használható eszközök körét. Más szóval, nem nyilváníthatnak ki akármilyen akaratosakat, s még kevésbé alkalmazhatnak akármilyen eszközöket. Ugyanakkor semmi sem megmerevedett, és a szereplők maguk alkotják saját korlátaikat. „A politikai kultúra – állapítja meg Keith Baker – egy olyan történeti kreáció, amelyet folytonosan újítanak meg az egyének és a közösségek cselekedetei, amelyek céljait viszont a politikai kultúra határozza meg.”²⁸ Azáltal, hogy Baker megengedi a politikai szereplőknek követelésük nyilvánítását, diskurzusuk még nem szűnnek meg általuk „csináltak” lenni, hiszen a szereplők, élve az erőforrásokkal, s újjáalakítva a már egyszer kimondott dolgaikat, kiterjesztik jelentésük körét: a szereplők kihasználják a korszak politikai kultúrája által kínált teret, folytatólagosan megújítják diskurzusukat új formulák bevetésével, amelyek előreláthatatlan, nem várt hatásokat, nem irányítható következményeket eredményezhetnek, egyben azonban újabb lehetőségeket is kínálnak. Ahogy Tocqueville egy mély értelmű kifejezésében fogalmaz, „saját széles korlátai között az ember hatalmas és szabad”. A felszabadított akaratot és a demisztifikált tudatot feltételező emberi cselekvés a változás motorja, még ha maga nem is abszolút. Ennélfogva könnyen megérthetjük a biográfia műfajának jelentőségét: az egyén (relatív) autonómiájának közelebbi tanulmányozását teszi lehetővé. Mégpedig azáltal, hogy önmagában cáfolja a tisztán determinista feltételezéseket, amelyek annyi bizalmatlanságot ültettek el a műfaj irányában.

François Furet esete példa erre, aki fontos szerepet játszott az egyén történelmi szerepének visszaállításában. A 20. század – állapítja meg az *Egy illúzió múltja* [*Le Passé d'une illusion*] című munkájában – az egyének és az akarat meghatározó történelmi szerepét illetően a legtöbb bizonyosságot, mégpedig tragikus formában szolgáltató századként fog megmaradni az emlékezetben. Ha a fasiszmus és a kommunizmus hatalomra jutása különös feltevélek függvénye volt, ha a két rendszer tömegszenvetélek megtestesülése, akkor már az *akarat mindennemű megnyilvánulása* előtt léteztek, és fejlődésük a különös akaratok akcióihoz kötődött. „Egy vonás köti össze a korszak három nagy diktatúráját: sorsuk mindig egyetlen ember akaratától függött”, minthogy születésük is egyetlen ember akaratán múlt: Mussolini, Lenin és Hitler „akaratauk mindent átható, fölényes erejének segítségével a gyenge rendszereket szétzúzva szerezték meg a hatalmat, hihetetlen kitartással törve egyetlen céljuk felé”. A náciizmus és a kommunizmus jól illusztrálják az „akarat diadalát”, az általunk elképzelhető legbrutálisabb módon cáfolva a szükségszerűség eszméjét.

²⁶ Lásd ugyancsak Levi 1333.

²⁷ Baker 14.

²⁸ Baker 19.

„Semmi sem összeférhetlenebb egy marxista elemzéssel – teszi hozzá Furet –, mint a 20. század új diktatúrái. E rendszerek misztériuma nem függ a társadalmi érdekektől, és nem világítható meg általuk (a munkásosztály által a kommunizmus, a nagytőke által a náciizmus). Éppen ellenkezőleg: irtóztatóan függetlenek a társadalmi érdekektől, legyenek azok akár polgáriak, akár proletár jellegűek.”

A 20. század a történelmet uraló törvények létezésébe vetett hit cáfolatává vált. Mégis ez az a század, amelyben „a történelmi materializmus legszélesebben érvényesíthette hatókörét”, noha „értelmezőképesége a legszűkebbé vált”.²⁹ Az ember sohasem hitt olyannyira a szükségszerűségben, mint éppen abban a században, amely az akarat cselekvéseivel leginkább telített. Minden bizonnyal a „szükségszerűség gondviselő folyamatába” vetett hit megőrzésének igénye rejtette el a figyelemreméltó tény: a 20. század messze állt attól, hogy az osztályharc és a tömegharc százada legyen, hiszen főleg kivételes egyének százada, még ha ezek a személyek leggyakrabban rossz oldalon álltak is.

Talán a történelmi szükségszerűség eszméjéhez való, ha nem is tudatos ragaszkodás hatalmas magyarázza azt az erőtlen visszhangot, amelyet a *Le Passé d'une illusion* ezen aspektusa keltett. Ismereteim szerint egyedül Renzo de Felice olasz történész, Mussolini biográfusa³⁰ ismerte fel a könyv jelentőségét a maga teljességében.³¹ Megállapításainak részleteit most mellőzve, Furet könyve szerint három alapvető megállapítást hangsúlyoz: 1. Az egyének történelmi szerepének mérésével visszaadja a politika autonómiáját a társadalommal és a gazdasággal szemben. 2. Szakít a történelmi szükségszerűség teológiájával: ily módon fontos hozadéka az esetlegesség, a váratlanság, az indetermináció időszerű felélesztésének. 3. A *Le Passé d'une illusion* felújítja azt a felismerést, amit valójában már az első ókori történészek óta ismerünk: a történelmet nemcsak emberek, hanem „nagy emberek” csinálják. Ennek újbóli felfedezése, amelyet Renzo de Felice „zavarónak és jelentéktelennek” minősít, szembeszáll a kortárs historiográfiának elsősorban az Egyesült Államokban ható, úgynevezett „demokratikus” irányával, amely visszautasítva az egyéni felsőbbbség, következképpen a kitüntetett szereplők jelentőségét és hatását a történelmi jelenségek magyarázatában, előszeretettel tekint a névtelen tömegekre vagy a nagy társadalmi csoportokra mint a változás alapvető mozgatórugóira. Vegyünk egy konkrét példát. Egy nemrég megjelent, az 1789 és 1791 között működő Alkotmányozó Nemzetgyűlés történetének szentelt munkájában Timothy Tackett kollektív képet fest az alkotmányozókról, akik 1315 képviselői székét foglaltak el, feltárva társadalmi, szakmai és politikai gyökereiket, arra törekedve, hogy rekonstruálja intellektuális formálódásuk elemeit.³² Nincs végzetesebb ennél a kvantitatív és absztrakt megközelítésnél, amely számhalmazt vizsgál ott, ahol emberek vannak, s így van ez még akkor is, amikor demokráciáról van szó. Tisztán kijelenthetjük: a demokrácia demokratikus történetének nincs semmi értelme. A demokrácia bevezetheti a jogegyenlőséget és az egyenlő befolyásgyakorlás lehetőségét a politikai rendszer tagjai között, de nem képes megszüntetni a természet szülte emberi egyenlőtlenséget. Ha polgárként mindenki szigorúan egyenlő joggal is bír a kollektív, választás útján születő döntések meghozatalában, a természetes és valódi egyenlőtlenségek megőriznek egyfajta mozgásteret a politikai univerzumban a szavazást megelőző elhatározás pillanatáig. Amikor is teljes mértékben érvényesülnek a születési, szerezési, presztízs-, tehetség-, vonzerő-, ügyességbeli stb. különbségek. 1789 Alkotmányozó Gyűlésében Mirabeau, Le Chapelier, Barnave és Maury abbé nem egyszerű képviselők voltak a többiek között, s nem négy ekvivalens és több száz társukkal felcserélhető atom.

²⁹ Furet, François: *Le Passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*. Paris, Robert Laffont/Calmann-Lévy, 1995. 199-201.

³⁰ Felice, Renzo de: Mussolini. Torino, Einaudi, 1995. 8 kötet

³¹ Felice, Renzo de: *La Force de l'imprévu*. Le Débat, 1996. március-április (89. sz.). 120-127.

³² Tackett, Timothy: *Becoming a Revolutionary. The Deputies of the French National Assembly and the Emergence of a Revolutionary Culture (1789-1790)*. Princeton, Princeton University Press, 1996. 19-116.

Alphonse Aulard joggal írta, hogy például Mirabeau egymaga alkotott egy pártot. Athén úgy értelmezte polgárai egyenlőségét, hogy sorshúzásra bízta számos pozíció betöltését, de a valós kormányzati irányítás ettől még Periklész ügye maradt. 1789 és 1791 között több mint 1300 képviselője volt a Nemzetgyűlésnek, de a történelem alig pár tíznek a nevét őrizte meg: a többiek némák, figyelemmel hallgatnak, de a szavazás alkalmával végül – őket legálisan megillető módon – (döntő) befolyást gyakorolnak. Ha a demokrácia a túlnyomó többség részvételét feltételezi, a kormányzás egy kisebbséget követel. A probléma független a kortól és az intézmények formájától: nem kevésbé áll fenn közvetlen demokráciában, mint képvisleti rendszerben. Csak az első esetben jobban rejtve marad, mint a másodikban: az oligarchia a demokrácia tényerésével együtt erősödik. Ugyanígy az egyéni életrajz is hozzájárul a történetíráshoz, de nem annyira a demokrácia történetéhez, mint inkább a demokratikus politikához, amely vitathatatlanul hordoz magában *arisztokratikus* elemet is. Összegezve e kérdést megállapíthatjuk, hogy a Tackett által használt „demokratikus” aspektus valószínűleg a marxista történeti múltfelfogás alacsonyabb rendű változata. Hozzátehetjük, hogy ennek a fajta, a „nagyokat” ignoráló és a „kicsiket”, a „homályos dolgokat”, a tömegeket, a „számot” kiemelő történetírásnak megvan a maga jövője: ez egy *par excellence* demokratikus szenvedélyhez, a nehezítéshez [*ressentiment*] adaptált történelem.

A biográfia korunkbeli visszatérése, még ha ellenállásba is ütközik, a marxizmus és a pszichoanalízis óta felállított determinista interpretációs modellek kimerüléséről tanúskodik. Ebben az értelemben a biográfia hatékonyan hozzájárulhat a történettudomány megújulásához. Azonban az egyén újrafelfedezésének nem feltétlenül kell elvezetnie a hagyományos, a határtalan szuverenitású és a történelmen kívül álló egyén eszméjére alapozott tradicionális biográfia tiszta és egyszerű visszatéréhez. Inkább bizonyos társadalomtudományi eredmények integrált megújítását kellene jelentenie. Ily módon, ha az eseményhez való visszatérés – mint a politikatörténet központi tárgya – elvezet a jövő előre láthatatlanságának újbóli belátásához, az sem kevésbé igaz, hogy radikális és hirtelen törések vannak jelen a hosszú, sőt a nagyon hosszú időtartamokban. Ahogyan Marcel Gauchet hangsúlyozza, „a közeli jövő radikális kiszámíthatatlansága és a determinizmusok nyomasztó súlya jut szerephez”.³³ Ugyanígy a biográfia nem lehet többé ahistorikus művészet: a mentalitástörténet megmutatta, hogy még olyan viselkedések és érzelmek is, melyek látszólag függetlenek a kortól, mint például a szerelem, a halál, az öntudat,³⁴ a részvét, az ízlés, az illatérzékelés³⁵ – mind-mind történeti jellegűek. A társadalomtudományok gazdag hozadéka megakadályozza, hogy a biográfia továbbra is egyszerű műfaj legyen, s megfosztja azt attól a hosszú ideje kultivált illúziótól, mely szerint képes a valóság egészét rekonstruálni. A biográfia az egyik a valóság összetettségét feltérképező eszközök között.

A biográfia csak látszólag egyszerű. Az életrajzírás több metodológiai problémát is felszínre hozott, amelyeknek most csak néhány aspektusára térnénk ki: az egyéni történet kapcsolata a kollektív vagy környezetének történetével; történelem és elbeszélés kapcsolata; azon ellentmondások problémája, amelyekhez elvezethet a tanulmányozott egyéni életútban determinálónak ítélt események (szükséges) kiválasztása; s végül a kétségek, amelyeket az életrajz megírására való vállalkozás szül: ez vajon az egyedi sors rekonstruálása vagy inkább ki találása?

³³ Gauchet 475.

³⁴ Vö. Vernant, Jean-Pierre: *L'Individu, la mort, l'amour. Soi-même et l'autre en Grèce ancienne*. Paris, Gallimard, 1989.

³⁵ Vö. Corbin, Alain: *Le Miasme et la jonquille. L'odorat et l'imaginaire sociale, XVIIIe-XIXe siècles*. Paris, Aubier, 1982.

Egyediség és kollektivitás

A biográfia az egyén története – de a történelemben élő egyéné, amely létrehozta őt, s amelyet ugyanakkor maga az egyén is formál. Ahogyan Jacques Le Goff megjegyzi, mint-hogy Szent Lajos király volt és szent, így életrajza is mindennekelőtt a 13. századi királyság és szentség fogalmainak tisztázását kívánja.³⁶ Le Goff megállapítása érvényes minden történelmi személyre. Hogyan is érthetnénk meg például Sztálin és Berija³⁷ alakját a grúz kultúra tanulmányozása, vagy Hitler személyét az 1918-as versailles-i békeszerződés felidézése nélkül? Az egyén sorsának rekonstrukciója nem jelent mást, mint környezete mozaikdarabkáinak rekonstrukcióját. Éppen ez utóbbi vezethet el az „első pillantásra megmagyarázhatatlan és félrevezető jelenségek” magyarázatához. Vegyük példaként az *erény* fogalmát Robespierre-nél. Ha nem végezzük el a környezet tanulmányozását, kitesszük magunkat annak a veszélynek, hogy Robespierre erényességét csupán egy különös pszichológiai hajlamnak tulajdonítsuk. A 18. századi ügyvédek hivatali moráljának vizsgálatával viszont megoldható a kérdés, ők ugyanis a köz- és magánéleti korrupciómentességet és erényességet követelő papság laikus alternatívájaként szemlélték hivatásukat.³⁸ E megközelítéssel feltárhatjuk és megérthetjük Robespierre megvesztegethetetlenségének politikai és instrumentális funkcióját, ami egyáltalán nem valamiféle tünet, melynek titka be lenne építve Robespierre-nek mint *embernek* a történetébe. Nehézséget csak annak eldöntése jelent, hogy az életrajznak milyen mélységig kell rekonstruálnia a környezetet. Jacques Le Goff állapítja meg ezzel kapcsolatban, hogy egy uralkodó és uralkodásának egymáshoz illesztett története nem sorolható a biográfia műfajába.³⁹ Ehhez egy metodológiai követelmény szükséges, amelyet számos esetben nem lehet alkalmazni a gyakorlatban. Előfordulhat, hogy egy uralkodó életrajza nem fedi egyben uralkodásának történetét is? Jacques Le Goff Szent Lajosról írt munkája Szent Lajos uralkodásának és századának története is egyben.⁴⁰ E jelenség még egyértelműbb a forradalmi vezetők esetében: a politikai csemenyek személyes intenzitással való átítatása és a hatalom megszemélyesítése révén, mely utóbbira az efféle rezsimek hajlamosak, e személyek olyannyira összefonódtak az általuk alapított rendszerrel, hogy saját egyéni történetük jelentős részben összekeveredik a rendszer történetével.⁴¹ Egy Lenin- vagy Sztálin-életrajz megírásának kísérlete, elvonatkoztatva a rendszertől, újraélesztené a magán- és közéleti dimenzió, az ember és a zsarnok elkülönülését, holott e rendszertípus megértésének egyik alapvető kulcsát éppen ezen elkülönülés megszüntetése adja. Lili Marcou éppen ezt teszi könyvében, amelyet nemrégiben Sztálin magánéletének szentelt: szinte arra törekszik, hogy rehabilitálja Sztálint, rámutatva, hogy a magánember semmiben nem hasonlít a zsarnokhoz. Az egyén különféle arculatainak gondos szétválasztásával azonban a személyiség szétesik, s marad a személyi kultusz által kreált kép, amely körülbástyazza a diktátort.⁴² Egy Sztálin-életrajz egyben a bolsevik Oroszország története is, mint ahogy egy Hitler-életrajz egyben a náci Németország története, vagy ahogy egy Robespierre-életrajz a végül általa megtestesített és sorsát irányító Terror története.

³⁶ Le Goff 1996. 14-27.

³⁷ Knight, Amy: Berija (francia fordítás). Paris, Aubier, 1994.

³⁸ Vö. Karpik, Lucien: Les Avocats. Entre l'État, le public et le marché, XIIIe-XXe siècles. Paris, Gallimard, 1995.

³⁹ Le Goff, Jacques: Comment écrire une biographie historique aujourd'hui? Le Débat, 1989. március-április (54. sz.) 50.

⁴⁰ Megemlíthetjük emellett François Bluche Louis XIV. (Paris, Fayard, 1986.) vagy Michel Antoine Louis XV. (Paris, Fayard, 1989.) című munkáját.

⁴¹ Pol Pot szélsőséges példáját adja ember és rezsim identifikációjának (lásd Chandler, David P.: Pol Pot. Frère numéro un (francia fordítás). Paris, Plon, 1993.

⁴² Marcou, Lili: Stalin. Vie privée. Paris, Calmann-Lévy, 1996.

A kontextus vizsgálata vagy annak beépítése az életrajzba magában hordozza annak veszélyét, hogy a kontextus végül a biográfia helyébe lép. Mégpedig akkor, amikor célunk az emberek által figyelmen kívül hagyott dolgok rekonstrukciója, s feltételezzük, hogy mivel a dolgok általában véve magához a korszakhoz tartoznak, a vizsgált személy is kortársaihoz hasonló tapasztalatokon megy keresztül. Giovanni Levi idézi Franco Venturi példáját, aki a *La Jeunesse de Diderot* [*Diderot fiatalokora*] című munkájában „gyakorlatilag mindenféle közvetlen dokumentáció nélkül alkotta meg Diderot gyermekkorának első éveit”.⁴³ Igaz, ez a fajta rekonstrukció a vakmerőség kedvéért talán megengedhető, hiszen eltünteti a források hiányosságaiból adódó hézagokat, ám gyakorlatilag alkalmatlan bármiféle analízisre, eredményre, főleg pszichológiai eredményre. Luther például gyakran esett áldozatul a körülmények magyarázó erejére hivatkozó visszaélésnek: számtalan szerző alapozta Luther személyének és életművének pszichoanalitikus interpretációját hiányos és nagyon is elégtelen információkra, feltételezve, hogy a reformátor gyermekkorának rekonstrukcióját pótolhatja környezetének kontextusával.

Történelem és elbeszélés

A történeti biográfia elbeszélés; egy kevert, irodalmi hatással átítatott műfaj, amelyet azonban a történeti munkával szemben támasztott követelmények egyfajta tökéletlenségre ítélnék. Az elbeszélés technikájának alkalmazása révén a történész a regényíró apja, minthogy az életrajzíró „valós hatásokkal” igyekszik – a lehetőségekhez mérten – „élni” ábrázolni alanyát. Ugyanakkor a bizonyítás követelményei megkülönböztetik a regényírótól. A források gyakran csak a vizsgált személy közéleti dimenziójáig engednek a történészt, vagyis az életpálya különböző szintjei és eltérő teréi közül csupán egyhez. A „hétköznapi viselkedés és gondolkodás, kétségek és bizonytalanságok” kiesnek látóköréből, noha mindez a tanulmányozott személy identitásának lényeges része.⁴⁴ Amíg nagyon ritka például, hogy a történész rendelkezik olyan forrásokkal, amelyek lehetővé teszik hőse beszélgetését, addig a regényíró élhet a hiányosságok képzelet születe pótlásának szabadságával. A történész „erőtlenége” megmutatkozik abban a helyzetben is, amikor az elbeszélés folytonossága érdekében ellentmondásoktól hemzsgő esetet kell bemutatnia és elemeznie, máskülönben az elbeszélés elnehezül. Végeredményben azonban a történeti mesterség a nehézsége áldással is jár, mivel a történészek gyakran csapnivaló regényírók.

A meghatározó tényezők kiválasztása

A biográfiával kapcsolatos harmadik nehézség azon meghatározó csemények kiválasztásában rejlik, amelyek a leginkább alkalmasak a tanulmányozott személy identitásának vagy sorsának megvilágítására. E probléma bevezetésképpen idézzük fel Jean-Jacques Rousseau *Vallomásait*. Rousseau már az első oldalakon figyelmezteti az olvasót, hogy a maga valójában fogja önmagát bemutatni, sem jót, sem rosszat nem rejt véka alá:

„Ím itt van, amit tettem, amit gondoltam, ami voltam. Egyforma nyíltsággal vallottam meg a jót és a rosszat. Nem hallgattam el semmi rosszat, nem tettem hozzá semmi jót [...] Olyannak mutatom magam, amilyen voltam: megvetésre méltónak és hitványnak, ha az voltam, de jónak, nemesnek, fenségesnek, ha ilyen voltam.”⁴⁵

⁴³ Levi 1331.

⁴⁴ Levi 1326.

⁴⁵ Az idézet Benedek István és Benedek Marcell fordítása. Vö. Rousseau: Vallomások. Magyar Helikon, Budapest, 1962. (a továbbiakban: Vallomások) 11.

Nem erre törekszik minden biográfus? Ha Rousseaut saját, *intus et in cute* – „belső, bőr alatti”⁴⁶ – mélysége feltárásának szándéka vezette, végül is ezt azzal a céllal tette, teszi hozzá, hogy természet a maga valóságában mutatkozzon meg, még akkor is, ha önképe távol áll mások véleményétől: Jean-Jacques ugyanis különbözik Jean-Jacques társadalmi reprezentációjától. De Rousseau még tovább megy, előrebocsátva azt a többször emlegetett elvet, hogy a közvélemény a saját cselekedeteiben jelenlévő jót vagy rosszat másképp minősíti, mint a megtapasztalt jót vagy rosszat. A biográfus éppen ezzel a problémával áll szemben: bizonyos, számára magyarázó érvénnyel bíró tényezők vagy események kiragadásával igyekszik megragadni főhőse valóját, noha nincs bizonyítéka arra, hogy e tényezők vagy események valóban meghatározó szerepet játszottak az életpályában.

A probléma végső illusztrálása és kevésbé merész összegzése éppen Giovanni Levi Robespierre-példájában található.⁴⁷

Robespierre összes életrajzírója – máskülönbén joggal – nagy figyelmet szentel a gyermekkori eseményeknek, ám talán túl sietősen von le ezekből messzemenő következtetéseket. A tények ismertek. Robespierre édesanyja gyermekágyi lázban halt meg 1764-ben, akkor, amikor a négy testvér közül a legidősebb, Maximilien hatodik születésnapját készültek megünnepelni. Anyjuk elvesztése után nem sokkal a gyermekek teljesen árván maradtak, miután apjuk, felhagyva az ügyvédi karrierrel és eltékozolva a csekélyke családi vagyont, egy szép napon örökre eltűnt Arras-ból. A négy gyermek szétszóródott: a két lány az apai nagyszülőkhöz, a két fiú az anyai nagyszülőkhöz került, majd később intézetben helyezték el őket. 1769 őszén, Arras püspökének pártfogoltjaként, Maximilien ösztöndíjat kapott a párizsi Louis-le-Grand középiskolába. Az iskolapadot a Jogi Egyetem elvégzéséig koptatta Párizsban, tanulmányait 1781-ben fejezte be.

E korszak igen fontos Robespierre személyiségfejlődése szempontjából. Még fontosabb azonban legutóbbi életrajzíróinak, miután a pszichoanalízis (akár öntudatlanul is) megtanított bennünket arra, hogy abszolút meghatározónak tekintsük ezeket az eseményeket, olyannyira, hogy képesek legyünk előre látni a következményeket. Max Gallo például a „Megvesztegethetetlenek” szentelt életrajzában sorsfordító eseménynek tekinti a gyermekkort, olyan mély traumának, amely eldöntötte Robespierre szinte egész jövőjének alakulását, beleértve forradalmi elkötelezettségét is. Véleménye szerint mindebben az elhagyatottság és a bűnösség érzése öltött testet. Az elhagyatottság? Innen ered a tanulás iránti, majd később komoly hivatásbeli elkötelezettsége, a polgári tekintély iránti megszállottsága, amelyek együttesen tanúskodnak arról, hogy vágyott a társadalmi elismertségre, s arra, hogy apja hibáját helyrehozza. Ám noha a fiatalságától megfosztott Robespierre gyűlölte apját és elítélte őt, amiért hajszolta a társadalmi elismerést, látenszen mégsem szűnt meg bűnös apja iránti szeretete. Érzelmi ambivalenciája nyomán látszólagos konformizmusa valós, mély és erőszakos neheztelés takart azzal a közeggel szemben, amely kötelezte őt apja nyilvános gyűlöletére. E neheztelés alakult át lázadássá és kijelölte Robespierre forradalmi elkötelezettségét akkor, amikor eltávolodva az igazságszolgáltató rendszer reformján munkálkodó, ügyvédi kamarabeli kollegáitól, 1788-ban rádöbbsent, hogy az az elit, amelybe minden vágya szerint integrálódni kívánt, valójában soha nem fogadta be őt.⁴⁸

Ez szinte tiszta példája a politikai elkötelezettség pszichologizációjának, melyet könnyű kritizálni bizonytalan és elégtelen forrásbázisa miatt. Valójában ismeretlenek számunkra Robespierre érzelmei, aki soha nem tett a legkisebb célzást sem gyermekkorára. 1788-as „törésének” egyetlen mozzanata sem bizonyítja ennek helyénvalóságát. Sőt bizonyos jelek épp ellenkező irányba mutatnak. De több ellentmondásra is bukkanhatunk. A fentebb említett vizsgálat valójában egy előre elgondolt interpretációs modellel épül, amely *a priori* elfogadást

⁴⁶ A latin idézet a Vallomások első könyvének címlapján található.

⁴⁷ Levi 1327.

⁴⁸ Gallo, Max: Maximilien Robespierre. Histoire d'une solitude. Paris, Perrin, 1968.

feltételez, egyfelől bizonyos csemenyek különös fontosságára, másfelől ezen csemenyek bizonyos számú szükségszerű konzekvenciájára vonatkozóan. Biztos például, hogy az anya korai halála minden korszakra jellemzően és mindenkinél egyforma sérüléseket okozó csemeny? Hogyan döntünk e kérdésben, amikor teljesen ismeretlen számunkra az anyával való kapcsolat: nem tudjuk, hogy az anya vajon maga nevelte gyermekét vagy – ahogy a korszak legtöbb polgári családja – nevelőnőre bízta? Ráadásul, ahogyan ezt Marguerite Yourcenar is megjegyzi emlékirataiban, biztos, hogy egy anya korai elvesztése minden egyénben „hiány-érzetet” és „iránta érzett nosztalgiát” vált ki? Marguerite Yourcenar állítása szerint az ő esetében nem így történt.⁴⁹ Robespierre-t illetően tartózkodnunk kell az ilyesfajta állítástól. Tereket adhatunk e feltevéseknek, ám le kell mondanunk a rájuk alapozott kockázatos elemzésekről. Gallo magyarázatának azonban van egy vitathatatlan eleme: Robespierre valóban létező, a társadalmi elfogadtatás és a tiszteltetreméltóság iránti szenvedélye a forradalmat megelőző, Arras-ban töltött években. Ugyanakkor gondosan ápolt konformizmusa rejtélyesebbé teszi 1789-es elkötelezettségét, főként egy olyan konzervatív társadalom vonatkozásában, mint Arras, s még inkább, amennyiben 1788-as szakítása csak egy mítosz.

Robespierre valójában 1789-ben a rendi gyűlés összehívásának pillanatában – és csak akkor – szakított barátaival és munkatársaival, s politikai elkötelezettségét teljesen új alapokra helyezte, elárulva azt az elit réteget, amelyhez korábban tartozott. Figyelemre méltó hirtelenséggel tárul elénk a maga sajátos értelmében a forradalmár felbukkanása, azé az emberé, akinck most már haláláig marad.

A hiba tulajdonképpen abban rejlik, hogy gyakran pszichológiai elemzéssel próbáljuk megragadni olyan forradalmi vezetőknél a felbukkanását, akik számára a politikai elhivatottság kezdete nagymértékben hasonlít az újjászületésre. Hiábavaló dolog Lenin vagy Hitler gyermekkorában, ifjúkorában vagy akár felnőtté válásának első éveiben kutatni valami után, ami előre jeleznél, ha csak futólag is, hogy mivé válnak majd abban a pillanatban, amikor a politika hatalmába keríti őket. Valójában ugyanis a döntő tényező intézményi és nem érzelmi jellegű. Ez vonatkozik Robespierre esetére is: az arras-i ügyvéd forradalmárrá válását és sajátos stílusának kialakulását nem a nép iránti szeretet, s nem is egy megszégyenítő emlék okozta. Mindez inkább a szituációnak köszönhető.

Az 1789. januári, kifejezetten Artois vidékére vonatkozó és a választásról intézkedő rendelet a harmadik rend képviselőinek számát nyolc főben maximálta. A szóba jöhető jelöltek száma messze meghaladta e keretet. Úgy tűnt, a vidék irányítását szilárdan kézben tartó helyi oligarchia dönt mindenben, és alkalmas káderekkel rendelkezik a hatalmi pozíciók megragadásához. A helybelinek elfogadott, de inkább csak másodrangú tekintéllyel bíró Robespierre-nek semmi esélye nem volt arra, hogy megválasszák. Mindamellett az egybehívó rendelet tartalmazott egy egyetlen más tartományban sem alkalmazott előírást, ami magában foglalta a siker lehetőségét is: egy sajátosan demokratikus rendszer a parasztnak a városi testületekhez hasonlóan megadta a választási rendszer utolsó fokáig a döntés befolyásolásának képességét. Robespierre minden ügyessége e különös helyzet kihasználásában rejtett: felhasználva a nép szavazásának eszközt, maximalista és egalitárius diskurzussal háttérbe szorította a befolyásában túlzottan biztos elitet. Ettől a pillanattól kezdve azok a személyek, akiket legyőzött, vagyis azok, akikhez még néhány nappal korábban közel állt az ügyvédi kamarában, az Akadémián vagy a Rózsák Társaságában, „megvesztekdedtnek” hívták őt. Robespierre teljesen megváltozott: azt a gyanúsításokra épülő és a vetélytársakat diszkvalifikáló retorikát alkalmazta, amely hamarosan jóval szélesebb körben is ismertté teszi őt. Nincs tehát semmiféle folytonosság az ügyvéd és a forradalmár között. Csak az intézményi kontextus által kiváltott szakítás létezik, amely felfedte a Robespierre-ben rejlő, ám a szokványos hétköznapiak során még szunnyadó és ismeretlen képességeket. Ott viszont, ahol a folytonosság vagy még inkább egy pszichológiai rend iránti fogékonyság van jelen, a hajlam az,

⁴⁹ Yourcenar, Marguerite: *Souvenirs pieux*. Paris, Gallimard, Folio, 1974. 65.

ami megmagyarázza Robespierre egyik napról a másikra történő szembefordulását korábbi legbizalmasabb barátaival. Tény azonban, hogy szélsőségességgel – amely később a szélsőbálnál állapodik meg – sikerült megválasztatnia magát, mert ebben az első csatában felmérte az országszerte mélyen lappangó társadalmi elégedetlenség erejét. A szélsőségesség, a tartós vagy akár csak ideiglenes marginalitásba szorulás veszélyének választásában inkább stratégiai megfontolás, mint érzelmi kényszer játszott szerepet. Összegezve mindezt elmondhatjuk, hogy a pszichológia egyoldalúan csupán a forradalmi elkötelezettség okairól informál bennünket. Ebben az esetben a pszichológiai magyarázat elfedi ennek az elkötelezettségnek a sajátosságát is, azt sugallva, hogy amit determinánsnak tekintünk, az valóban az is volt.

Az életrajzírás illúziója

A szociológus Pierre Bourdieu volt az, aki radikálisan megkérdőjelezte magát az életrajzírás lehetőségét.⁵⁰ Állítása szerint az életrajz magától értetődően egy irány felé mutató, koherens sorsként kezeli az életet. E képzet következtében a biográfus jogosultságot érez arra, hogy feldarabolja az életpályát „értelmes viszonyok mentén elrendezett képsorokra”, és arra, hogy a valós életpályának csak az általa jelentősnek ítélt dolgait vegye figyelembe, s az egyebeket kacadnak minősítse. Bourdieu szerint mindez tiszta „retorikai illúzió”, amely „a lét általános reprezentációjának” – mely a józan észben és a regényben nyer kifejezést – a felismerésére és reprodukciójára szorítkozik. Értelmezése szerint az életpálya valójában diszkontinuus csemények, tettek, érzetek egymásutániságából tevődik össze, amelyek csupán az egyén tudatában vagy az azokat érzékelő szemtanúk szellemében nyernek (fiktív) egységet. Az életpálya egysége egy reprezentáció: egy életpálya ideológiája az és nem maga az élet, amely önmagában nem más, mint egy mindenféle értelmet nélkülöző kaosz. Mivel az életrajzírás lehetetlen, értelmetlen és érdektelen, csak a társadalmi reprezentáció számít, amely rendet visz abba a kibogozhatatlan rendetlenségbe, amelyen valójában az egész élet.

Bourdieu számos érvét Giovanni Levi hozta újra elő, noha ő nem ment olyan radikálisan messze. Levi hasonlóképpen elítéli a korábbi lineáris életrajzírást, amely születésétől a haláláig végigkísérte az egyén életpályáját. Ehelyett az egyént a maga diszkontinuus, ellentmondásos, bizonytalan, cseppfolyós individuális valójában megragadó leírást ajánlja. Lemond a kronologikus modellről, s visszahozza bizonyos 18. századi önéletrajzi szerzők módszerét, akik a fragmentáció vagy a tudathasadás eszközeit felhasználva próbálták rekonstruálni az összetett egyéni identitást (például a *Jean-Jacques juge de Rousseau* [Jean Jacques mint Rousseau bírója] vagy a *Jacques le fataliste* [Jacques a fatalista]).

Ezen érvek dacára sem állíthatjuk, hogy „a biográfia elkerülhetetlen láncolatának retrospektív illúziója”, amelyet egyébként Bernard Cottret⁵¹ is hangoztat, alaptalan fantom lenne. Az illúzió létezik, de amit hangsúlyoznunk kell, az az, hogy szabadulni tőle csak úgy lehet, ha egész egyszerűen lemondunk a biográfiáról vagy a megértés igényéről, ami pedig a történetíró mesterség elsőszámú előírása. Bernard Cottret ezt igencsak sajátosan illusztrálja. Miután elfogadta Bourdieu fő érvét, írt egy klasszikus, kronologikus, rendszerezett, a vallási, kulturális és politikai kontextus és környezet által megvilágított életrajzot Kálvinról, amely Kálvin életét sorsként mutatja be. Egyszerűen azért, mert *gyakorlatilag képtelenség másképp tenni*. Az egész életrajz egy különös, a halál által bevégzett sors rekonstrukciója.

Az életrajz szükségképpen keresi az élet célját, az emberi létezés mély igazságát. Ennek célrészében az életrajz szükségszerűen kronologikus rendet kénytelen követni, ugyanis – amint azt Jacques Le Goff is hangsúlyozza – minden életnek van egy kezdete és egy vége. A biográfus, miközben koherens egységekben újracsoportosítja az élet epizódjait és elemeit,

⁵⁰ Bourdieu, Pierre: *L'illusion biographique*. Actes de la recherche en sciences sociales, 1986. június (62-63. sz.). 69-72.

⁵¹ Cottret, Bernard: *Calvin*. Biographie. Paris, Jean-Claude Lattès, 1995. 350.

ugyanolyan mértékben rákényszerül az életpályán belüli „rend fenntartására”. Hiszen az életrajz nemcsak egy élet rekonstrukcióját tartja szem előtt, hanem annak megértését is. Egy olyan életrajz, amely megelégedne az események egymás utáni rögzítésével, vagy amely olyan magasból tekintene le, hogy mindent magában foglalna és mindent ugyanazon a síkon látna, szintén lemondana a megértésről. Mert mi is a biográfia? Nem a valójában megélt egyéni sors rekonstrukciója, hanem annak egy aspektusa: Jacques Le Goff *Szent Lajos* című munkája, hasonlóan a más biográfusok által közzétettekhez, már nem a valódi Szent Lajos, hanem *Jacques Le Goff Szent Lajosa*. Az életrajz írására vállalkozó történésznek vagy túl kell lépnie a metodológiai akadályokon, vagy le kell mondania tervéről, hiszen ezen a területen a metodológiai reflexió gyakorlatilag zsákutcába vezet. Igaz ugyan, hogy valós problémákat vet fel, ám képtelen a gyakorlati válaszadásra. Ebben az értelemben alapjában véve nem beszélhetünk a biográfiát érintő *megújulásról*, mivel az – saját korlátaiból adódóan – bizonyos értelemben a „régí történetírás” üledéke marad és fog maradni egy folytonosan fejlődő tudomány közegeiben. Kétségtelenül lehet, sőt szükségszerű vigyázni, nehogy a képzelt folytonosság érdekében elhallgassuk a töréseket, s figyelni a környezetre, azokra a normákra és determinizmusokra, amelyek bizonyos mértékig behatárolnak egy-egy választást és cselekedetet. Ennek ellenére a biográfia az a terep marad, ahol kibomlik a szubjektivitás és az egyén szabadsága.

A biográfia éppen emiatt nélkülözhetetlen a politikatörténet számára. Annál becsesebbé válik, minél nagyobb figyelmet fordít a politikatörténet az eszmetörténet vagy a filozófiatörténet forrásaira. A politikatörténet – definíció szerint – *megtestesült történelem*, amelyet a biográfia bástyája véd az időnként fenyegető alakvesztés veszélyével szemben. A biográfia testet és életet ad számára; s mindenekelőtt sajátos út ahhoz a nézőponthoz, amely a politikát és a hatalmat mint szenvedélyt értelmezi, s amely kisiklik a politikai mint hatalmi koncepciók látóköréből.

Fordította: Szabó Csilla